

ДУХОВНІСТЬ, ВІРА Й РЕЛІГІЙНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

У статті розглянуто проблеми духовності та її зв'язку з релігійністю і вірою на основі міждисциплінарного підходу. Висвітлено відсутність однозначної кореляції між духовністю й релігійністю; вказано на умови їх єдності; наголошено на важливості віри як однієї з провідних ознак духовності.

Ключові слова: духовність, віра, релігійність.

В умовах стрімких соціокультурних змін в сучасному суспільстві проблема збереження духовності людства набуває особливої актуальності. Меркантилізація суспільної думки, знецінення ваги вищих цінностей в індивідуальній свідомості призводять до глибокої духовної кризи, деформації почуттів, ідеалів, ставлень людини до людини, що негативно впливає на всі галузі діяльності, виробництва, культури людства. В часи духовної руйнації соціуму та окремої людини освіта стає запорукою відродження та залежить від духовного потенціалу вчителів, вихователів і викладачів. Створення умов для розвитку духовного потенціалу педагога, як важливе завдання, що стоїть перед системою післядипломної освіти, можливе на основі чіткої методологічної визначеності щодо сутності духовності, філософського обґрунтування її зв'язків та відмінностей від таких феноменів, як віра і релігійність.

Слід відзначити тенденції застосування в сучасній науці таких підходів до визначення сутності духовності: онтологічного (І.А. Бокачов, Н.К. Бородина, А.Я. Канапацький, Г.П. Меньчиков та ін.), аксіологічного (С.С. Аверинцев, М.М. Бахтін, М.С. Каган, Д.С. Лихачов, О.Ф. Лосєв, Ю.М. Лотман, В.Г. Федотова та ін.), когнітивного (Ю.П. Вяземський, П.Я. Гальперін, П.М. Єршов, С.Б. Кримський, П.В. Симонов, Г.М. Ярошевський та ін.), ціннісно-раціонального (Л.П. Буєва, В.П. Зинченко, В.Ж. Келле, В.А. Лекторський, В.Н. Шердаков та ін.), культурологічного (Є.А. Аралова, В.С. Біблер, Я.Е. Голосовкер, В.А. Кутирєв, М.К. Мамардашвілі, В.А. Ремізов, В.І. Слободчиков та ін.), соціокультурного (А.С. Ахієзер, Б.С. Єрасов, С.Е. Крапивенський, Н.І. Лапіна, Є.В. Ліствіна та ін.), діяльнісного (І.А. Гайдученок, Л.І. Казакова, Е.І. Мартинова, В.І. Толстих та ін.). Як професійна якість педагога, духовність постає у дослідженнях Б.З. Вульфова, Н.О. Коваль та ін. Менш дослідженою залишається площина взаємодії духовності, віри та релігійності, висвітлення якої є *метою статті*.

Перші термінологічні розвідки вказують на те, що дослідження проблеми духовності виходить за межі суто наукового пізнання та стикається з релігієзнавчими й ідеалістичними філософськими вченнями. У зв'язку з цим М.О. Гончаренко попереджує, що “знання, які, на перший погляд лежать поза межами наукового пізнання (а до цих явищ можна віднести й духовність), вимагають великої відповідальності дослідників. Такі знання неможливо виміряти доступними приладами, очевидність закономірностей не лежить на поверхні” [1, с. 107]. Відповідно, вивчення духовних явищ можливе за умови застосування міждисциплінарного, системного підходу.

Словник і хрестоматія сучасної філософії (1995 р.) розглядає духовність як стан душі людини, що відображає її розумові, моральні й вольові сили, та стосується віри й Бога. Таким чином, у філософській думці феномен духовності охоплює основні особистісні сфери (розумову, моральну та вольову) та сферу релігійної або атеїстичної віри [19].

Духовність, як феномен, властивий виключно людині, на нашу думку, обов'язково має розглядатися в єдності трьох площин: тілесної (біологічної), соціальної та психологічної. Якщо виключити з дослідження зв'язок духовності людини та її природи тілесної (біологічної), то воно тяжіє до культурології, яка відсторонена від конкретно діючої людини. Крім того, важливою є четверта площина аналізу – розгляд людини як частини Всесвіту, звернення до зв'язку людини і Бога, Абсолютного начала, яке осмислюється, відчувається та реалізується як керівний принцип для значної частини людства.

В.В. Знаков визначає чотири напрями вивчення проблеми духовності: шляхом вивчення продуктів діяльності людського духу (сміслового поля, ідей, змісту вчинків зокрема); аналізу ситуативних і особистісних факторів, що спричинюють духовні стани (включаючи особистісне несвідоме й архетипи колективного несвідомого); розгляду можливостей саморозвитку й самореалізації людини; пояснення духовності як Божественного одкровення [8].

Питання віри в Бога, релігійності людини як основи її духовності є проблемними впродовж багатьох століть, на що вказав історико-філософський аналіз. Чи є віра в Бога обов'язковою характеристикою духовності? Чи можлива духовність без життя Духа Божого в людині? Розгляд питання розвитку духовного потенціалу неможливий без визначення позиції щодо зв'язку духовності та релігійності людини, тому ми звернулись до висвітлення філософсько-педагогічної та психологічної думки представників української і зарубіжної науки з цієї проблеми.

Трактування духовності як інтегрованого поняття, на думку А.М. Богуш, обов'язково має охоплювати його світське й релігійне розуміння.

Зв'язки освіти, релігії та культури, духовного і релігійного останнім часом стають предметом суспільної й наукової дискусії. Д.В. Чернилевський, Б.С. Гершунський, А.В. Вознюк пропонують введення принципу синтезу науки, освіти, релігії та культури для вирішення наявних суперечностей.

У вітчизняній та зарубіжній науці виокремилися три підходи до визначення взаємозв'язку духовності й віри людини, перший із яких розглядає духовність людини у її відносинах із Абсолютом, Богом тощо (Б.С. Братусь, Т.І. Петракова, М.В. Захарченко, Т.А. Берсенєва та ін.). С.Б. Кримський підкреслює, що українська філософська школа перейшла до “духовної тематики за тріадою “віра–надія–любов” [9, с. 20]. Т.В. Лугуценко зазначає функціональність релігії у духовному світі особистості, надаючи смислу людському життю [11].

Другий підхід вказує на неможливість існування духовності поза релігійністю та на можливість їх єдності лише за певних умов (М. Савчин). Такими умовами, на думку Н.М. Савелюка, є прийняття уособленої постаті Бога як взірця моральної поведінки та визнання права Іншого на особистісне самовизначення, релігійне зокрема [15, с. 323]. М.Й. Боришевський вказує на такі умови: “Релігійна віра може вважатися справді духовним надбанням, внутрішньою сутністю особистості лише за умови, якщо така віра пов'язана з потребою самовдосконалюватись, долати в собі вади, виховувати духовні чесноти з метою примноження своїх потенційних можливостей задля творення добра. Без такого зв'язку

віра перетворюється в баласт, яким живиться, а точніше отруюється свідомість та самосвідомість її носія-фарисея” [5, с. 57].

З приводу означених умов І.Н. Економцев (ігумен Іоан) зазначає, що християнські конфесії завжди базуються на таких вищих цінностях, як людська особистість, право людини на вибір, свобода людини. Свою протилежність вони знаходять у тоталітарних сектах, влада яких поширюється в сучасному суспільстві [10, с. 60]. Отже, релігійність представників основних християнських конфесій (в ідеальному варіанті) задовольняє вимоги єдності духовності й релігійності.

Третій підхід вказує на існування певних точок перетину духовності й релігійності (в ціннісній сфері зокрема), однак надає їм незалежності. Так, Н.М. Савелюк наводить приклади існування “безрелігійної духовності” та “бездуховної релігійності” [15, с. 322]. Стверджуючи, що найважливішим фактором розвитку духовності як сутнісної ознаки людини є релігія, О. Мень попереджує, що далеко не завжди сумлінне виконання релігійних обрядів є показником благополуччя віри. Отже, саме віра, а не релігійність є найближчою до духовності людини [13].

У зв’язку з цим А.В. Спіркін порушує проблему віри людини як одного зі стрижневих устоїв її духовного світу. Однак вчений не ототожнює віру тільки з релігійною вірою, підкреслюючи, що кожен атеїст у що-небудь вірить, наприклад у самого себе, у своїх близьких тощо [20]. О.І. Артамонова, у свою чергу, підкреслює, що духовність є явищем надрелігійним та наднаціональним.

Паралельне існування релігійної та моральної духовності людини висвітлює Н.В. Силуянова, яка трактує поняття “духовність” як особливий регулятив у діях особистості, який, з одного боку, спрямований на самовдосконалення через залучення до вищих релігійних цінностей таких, що пов’язані з ім’ям Бога, з іншого – на життя, яке людина створює навколо себе через моральність власних вчинків, дій, тобто власної активності, спрямованої на інших [18]. На думку Н.В. Силуянової, і релігійна, і моральна духовність зорієнтовані на реалізацію соціальної потреби людини. Релігійна – шляхом споглядального індивідуально-особистісного спілкування з Богом; моральна – безпосередньо на практиці людських відносин.

Російські науковці вийшли на публічний діалог з представниками церкви з метою означити місце релігії у сфері освіти, їх точки перетину та способи взаємодії. У світлі цієї дискусії вчені акцентували на суперечливості сусідства релігійних мотивів та наукового світогляду в структурі духовності сучасної людини (Л.П. Буєва); значенні безрелігійної віри (віри в добро і кращий світ) як основи духовності (на прикладі радянського суспільства), необхідності спрямування освіти на засвоєння системи високих цінностей як шляху відродження духовності (І.А. Антонова); створення гармонії мистецтва і релігії у сфері освіти (В.В. Алексєєва, Б.М. Немецький).

У той час як у галузі філософії та педагогіки вчені досить обережно означають точки перетину релігійності й духовності, психологічні дослідження здійснюють активне теоретичне осмислення означеної проблематики.

Релігійність як складову духовності визначає Ю.М. Білодід, розкриваючи її сутність в оригінальній інтерпретації. Він відходить від традиційного розуміння релігійності як форми світосприйняття та саморозуміння належності до певної релігії й визначає її як іманентну властивість “Людини Розумної”, пов’язаної з практикою організації людського співжиття на гуманістичних принципах та у спрямуванні до загальнолюдських завдань прогресу [3].

Психологічний аналіз, проведений М.Й. Боришевським, доводить, що віра в Бога належить до системи ціннісних орієнтацій та є однією з найважливіших ознак духовності, однак однозначної кореляції між духовністю та релігійністю немає. Проте науковець стверджує, що: “Віра у Бога-Творця, безсмертя людської душі, що поєднується з моральністю людини <...> спонукає її до постійного самовдосконалення, звільнення від скверни, негідних учинків” [4, с. 407]. М.Й. Боришевський підкреслює зв’язок віри, духовності, самовдосконалення та соціальної активності людини: “Така віра допомагає збагнути сенс життя у його зв’язку з вічністю, актуалізує потребу в розвитку та саморозвитку, потребу в самовдосконаленні, у творенні себе, у вибудовуванні свого життєвого шляху, який веде до досягнення найвищої, достойної гідності Людини мети – служіння людям, Вітчизні. Саме в досягненні цієї мети особистість як носій духовності знаходить справжнє людське щастя” [5, с. 56]. Далі у висвітленні значення релігійної віри для духовного розвитку йде М.В. Савчин, який вважає основою духовності віру людини в безсмертя душі, у вищу силу, в Бога [17, с. 133].

Благодать Божественного Духа як джерело духовності людини стверджує концепція С. Ярмуса: “Духовність людини – це активність її розуму, серця і духа, – всі прояви її життя, інспірованого (натхненого) ідеалом Найвищого Добра, Благодаттю Божественного Духа. На духовність людини припадає та її активність, яка виринає із спонук Віри, Надії, Любові” [22, с. 30–31].

Духовність як Божественність розкривається в працях А.І. Шевченко. Логіка тлумачення змісту поняття “духовність” у працях науковця виходить з того, що слово “духовність” походить від слова Дух, а Дух (Святий) – це Бог, а отже, духовність – це близькість до Бога, божественність [21, с. 115]. У його концепції моральна людина може бути бездуховною, а духовна – завжди буде моральною.

Деякі сучасні дослідження активізуються в напрямі поєднання духовного, естетичного розвитку особистості на основі впливу релігійного мистецтва, пов’язуючи з певними конфесіями. Так, Є.О. Гудзенко розглядає духовність як естетичну цінність в межах православної культури. Т.І. Петракова, здійснюючи аналіз святоотцівського вчення з точки зору проблем сучасної педагогіки, наголошує, що духовність у православної традиції асоціативно та онтологічно ближче за все до поняття “святість”, яке є граничним результатом розвитку духовного начала в людині (А.І. Осипов). [14, с. 63].

Долаючи суперечність між пізнанням духовності поза релігійним та лише в релігійному контексті, українська дослідниця А.П. Алексеєнко методологічною підставою вивчення духовності визначає єдність раціонального та ірраціонального, знання й віри. Релігійна або ідеологічна, віра виступає як підґрунтя духовності. Якщо духовність містить у собі ірраціональні компоненти, то до її вивчення мають застосовуватися ірраціональна методологія на одному рівні з раціональною. Застосовуючи означений методологічний підхід, А.П. Алексеєнко трактує духовність як міру прийняття людиною духу й виявлення його в усьому житті людини й у відносинах між людьми. Дух дослідниця характеризує як об’єктивну реальність; це знання (інформація, енергія), що входить у нас, коли ми готові їх сприйняти [1, с. 12].

Наукові пошуки взаємозв’язку духовності та релігійності як психологічних феноменів, проведені Н.М. Савелюк, дали змогу зробити висновок про те, що “духовність” і “релігійність” за своїми формально-логічними, змістовними, фактологічно-емпіричними ознаками перетинаються між собою, “стимулюючи, проте не завжди гарантуючи один одного. Незважаючи на окремі випадки розбі-

жностей вказаних сфер суб'єктності, релігійність загалом містить у собі чималий потенціал щодо стимулювання духовного розвитку людини, однією з важливих передумов чого виступає усвідомлення істинної сутності відповідних церковних символів і ритуалів, а не просто конформне сприйняття і наслідування їх у ряді інших суспільних традицій” [15, с. 324].

У зарубіжних джерелах теж можна знайти протилежні точки зору на зв'язок духовності й релігійності. Р. Уолт вказує на єдність мети, принципів та духовних практик світових релігій як основи розвитку духовності. Виходячи за рамки традиційних релігійних уявлень, представники трансперсональної психології вважають духовність проявом Всесвіту, що впливає не з релігійних догматів, а з особистих духовних переживань, які впливають на систему цінностей та формують моральну поведінку. С. Грофф, засновник трансперсональної психології вважає, що глибокі духовні переживання сприяють знищенню меж між релігіями, тоді як догматизм організованих релігій спричинює ворожість, непорозуміння, відчуження [7].

Розмежування понять “духовність”, “релігійність”, “ментальність” здійснює індійський філософ Ш. Ауробіндо: “Духовність не є інтелектуальність, не ідеалізм, не поворот розуму до етики, чистої моралі або аскетизму; це не є релігійність чи пристрасні емоційні піднесення... Розумова віра, емоційне прагнення, регуляція поведінки відповідно до релігійного або етичного припису – це ще не духовні досягнення... Все це є великою цінністю... як підготовчі дії для дисципліни та очищення людської природи [2].

Духовний розвиток, на думку Ш. Ауробіндо, відбувається шляхом внутрішньої трансформації свідомості, централізації та гармонізації всіх можливих переживань, пізнання людиною самої себе, відкриття й використання власних потенційних можливостей та надання допомоги іншим на шляху духовної еволюції. Найголовнішим на цьому шляху є формування почуття єдності з рештою форм існування, усвідомлення універсальної любові та співчуття, вдосконалення себе для всезагального блага [2, с. 295].

Абсолютна єдність із Всесвітом є кінцевою метою розвитку духовності в працях Е. Фромма. Людина і Всесвіт, їх духовний зв'язок розглядається в концепції нової космічної етики А. Швейцера. Духовність, моральність і життя перебувають у взаємній залежності; почуття розширеної любові зумовлює єдність з людством, природою, всім сущим, ставлення до життя як безумовної цінності.

Розв'язання конфлікту наукових та метафізичних засад розгляду проблеми духовності можливе за умови подальшого розвитку природничо-наукових уявлень про духовний світ. І. Цехмістро, розглядаючи розвиток уявлень про духовність, вказує: “Квантова фізика привнесла у сучасну картину світу неймовірний елемент духовності. Уявлення про унікальну властивість світу бути неподільною цілісністю, що перевершує всі найпотужніші образи нашого духовного досвіду”. А.П. Алексеєнко, вивчаючи природу духовності з філософської точки зору, також звертається до відкриттів біополя, лептонного та торсіонного полів, що виводять за межі метафізики духовні явища релігійної природи у наукову площину. М.В. Савчин звертається до дослідів нейрофізиків, електрофізиків для пояснення впливу молитви на людину, біологічні організми, підтверджуючи науковими фактами уявлення про духовний світ, що вважалися до цього, як предмет релігійної віри, ненауковими [16].

Висновки. Отже, можна зробити висновки про необхідність дослідження проблеми духовності та її зв'язку з релігійністю й вірою на основі міждисциплі-

нарного підходу, аналізу досягнень квантової, нейро-, електрофізики, релігіознавчих, філософських, психологічних та педагогічних вчень. Останні дослідження фактів духовного життя людини розширюють уявлення про духовність людини, її духовну єдність із Всесвітом; доводять відсутність однозначної кореляції між духовністю та релігійністю, проте вказують на важливість віри як однієї з найважливіших ознак духовності.

Список використаної літератури

1. Алексеєнко А.П. Природа духовності / А.П. Алексеєнко. – Харків : “Факт”, 2004. – 238 с.
2. Ауробиндо Ш. Духовная эволюция человека / Шри Ауробиндо ; [пер. с англ., введение и примечание Дмитрия фон Мореншильта]. – Одесса : Весть ; Хаджибей, 1992. – 76 с.
3. Білодід Ю.М. Релігійність як складова духовності / Ю.М. Білодід // Духовність українства: [зб. наук. праць / ред. кол. Ю.М. Білодід та ін.]. – Житомир, 2001. – Вип. 3. – С. 119–129.
4. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб’єктності до вершин духовності : монографія / М.Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
5. Боришевський М.Й. Духовність як детермінанта процесу соціалізації / М.Й. Боришевський // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XII, Ч. 3. – С. 52–59.
6. Гончаренко М.О. Релігійний аспект уявлень про духовність і духовний розвиток / М.О. Гончаренко // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XII, Ч. 3. – С. 105–113.
7. Гроф С. Психология будущего: Уроки современных исследований сознания / Станислав Гроф. – М., 2003 – 458 с.
8. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С. 104–114.
9. Кримський С.Б. Антропологія В. Іванова / С.Б. Кримський // Філософсько-антропологічні студії” 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодення. До 70-річчя Вадима Іванова. – К. : Стилос, 2003. – С. 20–59.
10. Культура, образование, религия: [“Круглый стол” в ред. журн. по пробл. изуч. религиоз. культуры] / А.В. Петровский, Ю.В. Рождественский, Л.П. Буева и др. ; публ. подгот. В.И. Гараджа // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 50–63.
11. Лугуценко Т.В. Аункціональність релігії у духовному світі особистості [Електронний ресурс] / Т.В. Лугуценко // Філософські дослідження: зб. наук. праць. – Луганськ, 2010. – № 12. – Ч. 1. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1128>.
12. Маценко Ж.М. Новітня парадигма духовності: філософсько-психологічне підґрунтя / Ж.М. Маценко // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XII, Ч. 4. – С. 292–301.
13. Мень А.В. История религии : в 2-х кн. / А.В. Мень. – М., 1997. – Кн. 1: В поисках Пути, Истины и Жизни : учеб. пособ., 1997. – 216 с.
14. Петракова Т.И. Святоотеческое учение и проблемы современной педагогики / Т.И. Петрикова // Педагогіка. – 2007. – № 2. – С. 59–69.
15. Савелюк Н.М. Духовність і релігійність: психологічні аспекти взаємозв’язку / Н.М. Савелюк // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XIII, Ч. 4. – С. 318–325.
16. Савчин М.В. Дослідження особистості в контексті духовної парадигми психології / М.В. Савчин // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 9. – С. 429–438.

17. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ, 2010. – 508 с.
18. Силуянова Н.В. Духовность как способ жизнедеятельности человека / Н.В. Силуянова // Философские науки. – 1990. – № 12. – С. 100–104.
19. Современная философия : Словарь и хрестоматия / [под ред. В.П. Кохановского]. – Ростов на Дону : “Феникс”, 1995. – С. 142–143.
20. Спиркин А.Г. Философия : учебник для студентов вузов / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарика, 2002. – 736 с.
21. Шевченко А.И. Нравственные критерии современных технологий / А.И. Шевченко // Человек и христианское мировоззрение. – Симферополь, 2001. – № 6. – С. 326–328.
22. Ярмусь С. Досвід віри українця: вибрані твори / С. Ярмусь ; [упоряд. А. Колондний]. – К. : Світ знань, 2002. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2012.

Хаустова Е.В. Духовность, вера и религиозность в современной философско-педагогической мысли

В статье рассмотрены проблемы духовности, ее связи с религиозностью и верой на основе междисциплинарного подхода. Указано на отсутствие однозначной корреляции между духовностью и религиозностью; раскрыто условия их единства; подчеркнута важность веры как одного из основных признаков духовности.

Ключевые слова: *духовность, вера, религиозность.*

Khaustova O. Spirituality, faith and religiousness in the modern philosophical-pedagogical conceptions

The problems of spirituality, its connections with a religiousness and faith on the basis of association of different scientific approaches are considered in the article. The author specifies on absence of synonymous correlation between spirituality and religiousness, exposes on the terms of their unity; underlines importance of faith as one of major signs of spirituality.

Key words: *spirituality, faith, religiousness.*